

Scriptorium
nostrum

Num. III

MMXVII

ISSN 2411-0078

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

SCRIPTORIUM NOSTRUM

ЕЛЕКТРОННИЙ
ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

2017

№ 3 (9)

SCRIPTORIUM NOSTRUM

Електронний історичний журнал. Заснований 2014 р. (ухвала вченої ради Херсонського державного університету, протокол № 13 від 26.06.2014). Виходить 3 рази на рік. Головний редактор В. Андреев.

Наказом МОН України від 1.07.2016 № 820 електронний історичний журнал «SCRIPTORIUM NOSTRUM» включено до Переліку друкованих (електронних) періодичних наукових фахових видань України (додаток 12).

Адреса редакції: Херсонський державний університет, провулок 40 років Жовтня, 47, кабінет 403, Херсон, Херсонська область, 73000, Україна.

E-mail: Scriptorium@ukr.net

Рекомендовано випуск електронного історичного журналу за ухвалою вченої ради Херсонського державного університету (протокол № 2 від 25.09.2017).

Опубліковані статті відбивають точку зору авторів, яка не завжди збігається з думкою Редколегії. Відповідальність за точність цитувань несе Автор.

Усі версії статей збірника розміщуються на офіційному сайті видання: sn.kspu.edu

**Scriptorium nostrum. Електронний історичний журнал / голов. ред. В. Андреев. — Херсон, 2017. — Вип. 3 (9). — 290 с.
ISSN2411-0078**

Рецензенти

Дмитро Вирський

доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України

Євген Луняк

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Редакційна колегія:

Андреев Віталій Миколайович — д. і. н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету (головний редактор)

Коник Олександр Олександрович — д. і. н., професор кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету (заступник головного редактора)

Михайленко Галина Миколаївна — к. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету (відповідальний секретар)

Капарулін Юрій Валерійович — к. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету (технічний редактор)

Ващенко Володимир Володимирович — д. і. н., професор кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Верба Ігор Володимирович — д. і. н., професор кафедри історії Росії історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Водотика Сергій Григорович — д. і. н., професор кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

Грибовський Владислав Володимирович — к. і. н., науковий редактор видавництва «Герда» (м. Дніпро)

Колесник Ірина Іванівна — д. і. н., професор, провідний науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України (м. Київ)

Константинова Вікторія Миколаївна — д. і. н., професор кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету

Лиман Ігор Ігорович — д. і. н., професор, завідувач кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету

Мільчев Володимир Іванович — д. і. н., професор, декан історичного факультету Запорізького національного університету

Новацький Роман (Nowacki Roman) — доктор габілітований, професор, Політехніка Опольська (Республіка Польща)

Сень Дмитро Володимирович — д. і. н., професор Південного федерального університету (м. Ростов-на-Дону, Російська федерація)

Серженга Павел (Sierżęga Paweł) — доктор габілітований, професор, Жешівський університет (Республіка Польща)

Стемпнік Анджей (Stępnik Andrzej) — доктор габілітований, професор, Університет імені Марії Кюрі-Склодовської у Любліні (Республіка Польща)

Тельвак Віталій Васильович — д. і. н., професор кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Тельвак Вікторія Петрівна — к. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Трепавлов Вадим Винцерович — д. і. н., професор, головний науковий співробітник Інституту російської історії РАН, керівник Центру історії народів Росії та міжетнічних відносин (м. Москва, РФ)

Цибуленко Лариса Олександрівна — к. і. н., доцент, завідувач кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

Цибуленко Геннадій Володимирович — к. і. н., доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

Ясь Олексій Васильович — д. і. н., провідний науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України (м. Київ)

ISSN 2411-0078

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

KHERSON STATE UNIVERSITY

SCRIPTORIUM NOSTRUM

ELECTRONIC

HISTORY JOURNAL

2017

№ 3 (9)

SCRIPTORIUM NOSTRUM

Electronic History Journal. Founded 2014 (the resolution of the Academic Council of Kherson state university, protocol №13 from 26.06.2014). It is published 3 times a year. The chief editor V. Andreev.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 01.07.2016 № 820, the electronic historical journal «SCRIPTORIUM NOSTRUM» is included in the List of printed (electronic) periodical scientific specialized editions of Ukraine (Annex 12).

Address of the editorial office: Kherson State University, provulok 40 rokiv Zhovtnya 47, office 403, Kherson, Kherson oblast, 73000, Ukraine.

E-mail: *Scriptorium@ukr.net*

It is recommended to issue an electronic historical journal, according to the decision of the Academic Council of Kherson State University (protocol № 2 from 25.09.2017).

Published articles reflect the point of view of the authors, which does not always coincide with the opinion of the Editorial Board. The Author is responsible for the accuracy of the quotation.

All versions of the collection's articles are posted on the official website of the publication:
sn.kspu.edu

**Scriptorium nostrum. Electronic History Journal / chief. ed. V. Andreev. — Kherson, 2017. — Iss. 3 (9). — 290 p.
ISSN2411-0078**

Reviewers

Dmytro Vyrskyi

Doctor of Historical Sciences, Senior Research Officer of the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine

Yevhen Luniak

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor, Department of History of Ukraine, Nizhyn Gogol State University

Editorial Board:

Andreyev Vitaliy – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography of Kherson State University (editor-in-chief)

Konyk Oleksandr – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History and Historiography of Kherson State University (Deputy Editor-in-Chief)

Mykhailenko Galyna – Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Associate Professor at the Department of World History and Historiography of Kherson State University (executive secretary)

Kaparulin Yurii – Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Associate Professor at the Department of World History and Historiography of Kherson State University (technical editor)

Vashchenko Volodymyr – Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of Historiography, Source Studies and Archival Studies of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

Verba Ihor – Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of History of Russia, Faculty of History, Kyiv National Taras Shevchenko University

Vodotyka Serhii – Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching of Kherson State University

Hrybovskiy Vladyslav – Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Scientific editor of the publishing house «Gerda» (Dnipro)

Kolesnyk Iryna – Doctor of Historical Sciences, Professor, a Leading Researcher at the Department of Ukrainian Historiography at the Institute of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

Konstantinova Viktoriya – Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of History of Ukraine of Berdyansk State Pedagogical University

Lyman Ihor – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine of Berdyansk State Pedagogical University

Milchev Volodymyr – Doctor of Historical Sciences, Professor, Dean of the History Faculty of Zaporizhzhya National University

Novatskyi Roman (Nowacki Roman) – Doctor Habilitated, Professor, Politechnika Opolska (Republic of Poland)

Sen Dmytro – Doctor of Historical Sciences, Professor of Southern Federal University (Rostov-on-Don, Russian Federation)

Serzhenha Pavel (Sierżęga Paweł) – Doctor Habilitated, Professor, Rzeszow University (Republic of Poland)

Stempnik Andzhei (Stępnik Andrzej) – Doctor Habilitated, Professor, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Republic of Poland)

Telvak Vitaliy – Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of World History of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Telvak Viktoriia – Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Associate Professor at the Department of World History of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Trepavlov Vadym – Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Research Officer at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, head of the Center for the History of Russian Peoples and interethnic relations (Moscow, Russia)

Tsybulenko Larysa – Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching of Kherson State University

Tsybulenko Gennadii – Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching of Kherson State University

Зміст

Херсонському державному університету – 100 років

Андреев Віталій

Від редакції. Історія історичної освіти в Херсонському державному університеті 10

Самсакова Ірина

Херсонський державний університет: шлях довжиною в 100 років! 14

Studiis

Історія освіти на Півдні України

Цибуленко Лариса

Аксіологічні пріоритети вчительства в німецьких національних районах Півдня України періоду «Великого терору» 43

Коник Олександр

Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів «Павільйон». 1938 рік: конструювання карної справи..... 53

Кузовова Наталя

Авдальян Михайло Мелконович (1921–[1991]): джерела до біографії відомого херсонського краєзнавця..... 64

Інтелектуальна історія

Гончар Ольга

Микола Костомаров: громадський діяч чи кабінетний вчений?..... 69

Бровко Альона

Просвітницька діяльність П. С. Коробки..... 87

Тельвак Віталій, Тельвак Вікторія

Грушевськіана у фондах Санкт-Петербурзького філіалу архіву РАН 94

Історія України

Долженко Юрій

Етнічний склад населення сотенного містечка Лютенька XVII ст. за даними краніології 101

Друздев Олег

Економіко-політичні причини конфлікту між магістратом та українською громадою Львова у XVIII ст. 121

Саричев В'ячеслав

Українські традиції судноплавства та Чорноморська гребна флотилія..... 129

Сапожников Ігорь

А.-Ж. де Лафитт-Клаве и история Коджа-Бея – Одессы..... 139

Федорченко Олег

Недержавне пенсійне забезпечення поштово-телеграфних службовців Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Одеського поштово-телеграфного округу)..... 160

Проців Олег

Організація мисливства та рибальства у Тлумацькому повіті кінця XIX – початку XX ст. 169

Кузнецов Павло

Історія створення промислового виробництва азотної кислоти в Україні на початку XX століття 177

Цибуленко Геннадій

Відбудова і розвиток окупаційною владою виробничого потенціалу аграрного сектору Херсонщини у 1941–1944 рр. 184

Савченко Ірина

Візуалізація образів радянських чоловіків на сторінках українського сатирично-гумористичного журналу «Перець» другої половини 1940-х – середини 1950-х рр. 193

Лисий Ігор

Археологічні дослідження збережених замків Івано-Франківської області в 1991–2016 роках 201

*Всесвітня історія***Чичикало Марія**

Вплив реформування британської парламентської системи на зародження суфражистського руху (30-ті роки XIX ст.) 208

Федьков Олександр

Теоретичне осмислення феномену російського марксизму (до 100-річчя більшовицького перевороту)..... 214

Касаткіна Катерина

Особливості позиції США щодо революційних подій на Кубі у 1953–1958 рр. 228

Слесаренко Андрій

Антиокупаційні виступи громадськості 21 серпня 1969 р. в Чехословаччині.....239

Bessonova Maryna

Canada's foreign policy priorities at the beginning of the 21st century: few generalizations about regional dimensions 246

*Матеріали міжнародного круглого столу «Україна і Литва крізь віки: стан і перспективи наукової співпраці»***Петрик Артем**

Міжнародний круглий стіл «Україна і Литва крізь віки: стан і перспективи наукової співпраці».....258

Андреев Віталій, Каряка Олександр

Прусська мова у дослідженнях Віктора Петрова 262

Киркене Генуте	
Литва и Украина — сближение путем исторического познания.....	266
Вирський Дмитро	
Південна Україна в «Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI — середина XVII ст.)» (К., 2016)	267
Станіславський В'ячеслав	
Нові об'єднання науковців для вивчення та популяризації історії України та її міжнародних зв'язків	269
Черкас Борис	
Політика Великого князівства Литовського щодо Нижнього Подніпров'я XIV—XVI ст.	271

Reviews

Костенко Антон	
Біоісторіописання: синтез нового і традиційного. Огляд монографії: Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика / Татьяна Попова. — Одесса: Бондаренко М. А., 2017. — 456 с.	273
Сачко Дар'я	
Проект Херсонської централізованої бібліотечної системи «В біографії Херсона сяють нові імена». Рецензія на книгу: Костенко Антон. Виктор Гошкевич и его мир: семья, окружение, древности / А. Костенко, А. Шевченко. — Херсон, 2017. — 116 с.	276

Annales

Чичикало Марія	
До 65-річчя доктора історичних наук, професора кафедри всесвітньої історії та історіографії О. О. Коника: викладач очима студентів.....	278
Константинова Вікторія	
П'ять років роботи Науково-дослідного інституту історичної урбаністики	280
НАШІ АВТОРИ	286

ГРУШЕВСЬКІАНА У ФОНДАХ САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКОГО ФІЛІАЛУ АРХІВУ РАН

Стаття присвячена огляду грушевськіани у фондах Санкт-Петербурзького філіалу архіву РАН. Доведено, що грушевськіана у фондах архіву представлена різноплановими документами: приватним епістолярієм, діловодними матеріалами та зображальними джерелами (фотографії та портрет). Виявлено, що найчисленнішим є епістолярій, представлений листами М. Грушевського до О. Шахматова, В. Ламанського, М. Сперанського, М. Марра, А. Ляценка та ін. кореспондентів. З'ясовано, що поряд із листами самого М. Грушевського, в архіві відклалися листи українських і російських учених, в яких темою для обговорення є постать автора «Історії України-Руси».

Ключові слова: *грушевськіана, Санкт-Петербурзький філіал архіву РАН, епістолярій, діловодні матеріали, зображальні джерела.*

Пошуки грушевськіани в архівах світу надалі залишаються одним із найбільш важливих напрямів сучасного грушевськознавства. І тут на тлі планомірної дослідницької праці в українських сховищах впадає у вічі епізодичність звернення до іноземних колекцій, викликана, передусім, хронічною фінансовою вбогістю вітчизняної науки. При цьому фахівці одностайно говорять про потужний евристичний потенціал російських архівосховищ, адже біографія М. Грушевського була тісно пов'язана з культурно-науковим і суспільно-політичним життям східного сусіда. У нашій статті ми хочемо звернути увагу на грушевськознавчі матеріали у фондах найстаршого в Росії (заснованого в 1728 р.) архіву Російської Академії наук, зокрема, його Санкт-Петербурзького філіалу. Відзначимо, що це не перша спроба такого роду – на сьогодні маємо декілька праць, присвячених аналізу епістолярію українського вченого у фондах вказаного архіву [4; 5; 6; 26; 27; 29]. Втім, як покажемо нижче, епістолярієм грушевськіана в архіві далеко не вичерпується, та й самі епістолярні поклади є значно багатшими, аніж про це писали наші попередники.

Загалом, грушевськіана у фондах архіву представлена різноплановими документами: приватним епістолярієм, діловодними матеріалами та зображальними джерелами (фотографії та портрет). Найчисленнішим є, звісно, епістолярій. До нашого часу з колекцій архіву цілісно опубліковано лише листи М. Грушевського до Олексія Шахматова [5], Володимира Ламанського [4] та Миколи Марра [27]. При цьому листування М. Грушевського та О. Шахматова у роки Першої світової війни вийшло друком навіть декілька разів [6; 26; 29].

В кількісному плані найбільше у фондах архіву відклалося листів М. Грушевського до знаного російського історика, теоретика науки, академіка, одного з лідерів петербурзької школи Олександра Лаппо-Данілевського [13]. В своїх шістнадцяти листах і трьох поштових картках український історик піднімав різнопланові проблеми: обмін виданнями, консультування з приводу наукових проблем, просування своїх праць на російський читацький ринок, копіювання документів з петербурзьких колекцій,

В. Тельвак, В. Тельвак. Грушевськіана у фондах Санкт-Петербурзького філіалу...

допомоги львівським ученим у доступі до російських архівів тощо. Чи не найбільше уваги в листах львівський професор приділяє обговоренню можливості перекладу та видання своїх праць російською мовою. Два листи М. Грушевського часів заслання з цієї справи були опубліковані А. Варлиго [29] та П. Єлецкім [26]. Відзначимо також, що листи О. Лаппо-Данілевського до українського колеги, котрі містяться в родинному фонді Грушевських в ЦДІАК, на сьогодні опублікувала І. Матяш [8].

Доволі представницькими, у кількісному плані, є листи М. Грушевського до уродженця Києва, історика літератури та бібліографа Аркадія Ляценка [16]. Важливою особливістю цього епістолярію є те, що він охоплює тривалий хронологічний період — 1900—1927 рр. В своїх листах львівський професор найбільше уваги присвятив питанню реферування російським колегою галицьких наукових видань на сторінках російської академічної періодики. Також М. Грушевський наполегливо запрошував А. Ляценка до співпраці у часописах Українського наукового товариства, а згодом і ВУАН. Відзначимо, що на відміну від багатьох інших петербурзьких знайомих М. Грушевського, А. Ляченко охоче приймав участь у видавничих проектах українського колеги. Цікаво, що в аналізованій справі є й один лист самого А. Ляценка до М. Грушевського.

Сім листів і одна поштова картка, написані рукою М. Грушевського, відклалися в особовому фонді російського філолога, фольклориста та візантолога академіка Михайла Сперанського [17]. Вони охоплюють першу половину радянського десятиліття життя українського вченого (1924—1928 рр.). У своїх листах київський академік піднімає питання книгообміну, співпраці з українськими виданнями, можливості налагодження копіювання необхідних для продовження «Історії української літератури» джерел в архівах і бібліотеках Ленінграду. Багато місця відведено обговоренню історико-літературних проблем, котрі вивчав російський академік, і які цікавили його українського колегу.

Чотири листа М. Грушевського збереглося у фонді знаного історика та славіста академіка Володимира Ламанського [20]. Їх зміст висвітлює намагання українського вченого налагодити обмін виданнями між НТШ та петербурзькими науковими установами. Найбільше в листах М. Грушевського йдеться про участь галицьких учених у відомому збірнику «Статей по славяноведению», котрий редагував В. Ламанський; також обговорювалися питання, пов'язані з запланованим на 1904 р. міжнародним славістичним конгресом у Петербурзі.

Фонди багатьох петербурзьких адресатів М. Грушевського містять лише по одному епістолярному посланню львівського професора, хоча зі змісту листів складається враження про тривалість їхнього знайомства та листування. Так, один лист М. Грушевського відклався у фонді російського історика, археографа та бібліографа, довголітнього директора Імператорської публічної бібліотеки академіка Афанасія Бичкова. В ньому висловлюється подяка за сприяння в бібліотечних пошуках і міститься прохання про обмін виданнями між Академією наук та НТШ [23]. Одна відкритка відклалася у фонді знаного російського палеографа, археографа та бібліографа академіка Володимира Майкова. В ньому український учений просить зробити виписку з праці І. Срезневського «Запорожская Старина» 1835 р. [21]. У фонді російського літературознавця академіка Олександра Орлова є привітальна телеграма з нагоди його ювілею від Історичної секції ВУАН та редакції «України» за підписом М. Грушевського [22].

В. Тельвак, В. Тельвак. Грушевськіана у фондах Санкт-Петербурзького філіалу...

Якщо листи згаданих вище адресатів М. Грушевського відклялися в академічному архіві разом зі створенням особового фонду, то листи українського вченого до знаного мовознавця, автора голосної у міжвоєнний час «яфетичної теорії» академіка Миколи Марра були тільки нещодавно передані з його Кабінету при Інституті історії матеріальної культури РАН. Саме тому, мабуть, про них тривалий час нічого не було відомо фахівцям. До нас дійшло чотири листи київського академіка — по два за 1925 р. і 1930 р. [25]. При цьому більш ранні стосуються мовознавчих новацій російського вченого, до яких М. Грушевський поставився з великим інтересом, запропонувавши дати про це оглядову статтю на сторінках відновленої «України». Листи 1930 р. торкаються ідеї М. Грушевського створити при Академії наук СРСР Комісії дослідження історії України, підтримати яку в академічних інстанціях російського колегу й просив український учений.

Своєрідністю фонду М. Марра є те, що він містить листи-відповіді самого фондоутворювача, котрі є машинописними копіями. Особливо важливим це є у випадку з М. Грушевським, адже листи російського мовознавця відсутні у фонді 1235 в ЦДАК. У своїх листах М. Марр охоче пристає на пропозицію співпраці в «Україні» [24, арк. 20-20 зв.] та висловлює свою повну підтримку науково-організаційним ініціативам М. Грушевського [24, арк. 29].

Відзначимо, що поряд із листами самого М. Грушевського, в архіві натрапляємо на багато листів українських і російських учених, в яких темою для обговорення є постать автора «Історії України-Руси». Тут варто у першу чергу вказати на листи Олександра Грушевського до О. Шахматова, де український історик нерідко інформує російського колегу про життя та діяльність старшого брата [15]. Особливо цікавими ці листи є з часів Першої світової війни.

Нерідко в своїх листах до численних кореспондентів згадував М. Грушевського і сам О. Шахматов. Тут звернемо увагу на чернетки його відомих листів до великого князя Костянтина Романова, де йшлося про полегшення умов заслання українського колеги. Надзвичайно цікавим є простежити те, як російський академік підбирав найбільш відповідні формулювання, щоб переконати свого кореспондента заопікуватися долею М. Грушевського [14, арк. 151-154].

Доволі багато про життя М. Грушевського у під радянській Україні йдеться у листах Володимира Перетца до Михайла Сперанського [18, 68 зв., 73, 84 зв., 94 зв., 101-101 зв., 157 та ін.]. Загалом, грушевськознавчі сюжети з великою долею вірогідності можна знайти й у листах багатьох інших петербурзьких знайомих українського вченого, передусім, згаданих вище. Але через свою масштабність, згадана проблема потребує самостійного клопіткого пошуку.

Серед діловодних документів на особливу увагу заслуговує персональна справа М. Грушевського як академіка союзної Академії наук [19]. Попри те, що вона відома грушевськознавцям і використовувалася в низці видань, досі немає цілісного опису її змісту. Справа містить низку різнопланових документів. Насамперед, це матеріали, що висвітлюють перебіг обрання М. Грушевського в радянські академіки: протоколи голосування на Відділі гуманітарних наук та на Загальному зібранні; відзив про наукові праці претендента авторства Матвія Яворського [3]; два офіційні відзиви про його наукову діяльність від Казанського Східного педагогічного інституту та Харківського інституту народної освіти й Харківського наукового товариства.

В. Тельвак, В. Тельвак. Грушевськіана у фондах Санкт-Петербурзького філіалу...

Найчисленніша група документів — листи та телеграми М. Грушевського до академічних функціонерів різного рівня. Більшість з них містять його пояснення причин неможливості прибути на сесії АН СРСР, переважно, через надмірну зайнятість або за станом здоров'я. Низка епістолярних звернень висвітлює науково-організаційні плани М. Грушевського, зокрема, по заснуванню в структурі АН СРСР Інституту (а згодом Комісії) української історії. Декілька листів стосуються написання українським ученим на прохання академічного керівництва некролога Костянтина Харламповича. Останній лист М. Грушевського, котрий відклався в справі, написаний 4 лютого 1934 р. і пояснює його відсутність на лютневій 1934 р. сесії АН СРСР. Також у справі знаходимо копії листів і телеграм Секретаріату Академії наук до М. Грушевського з різних організаційних питань.

В академічній справі містяться також праці самого М. Грушевського. Звернемо увагу дослідників на доповідну записку «О необходимости основания Института Украинской Истории в составе Академии Наук СССР» від 3 травня 1929 р. [9, с. 171-172] та тези його доповіді «Об украинской историографии XVIII в. Несколько соображений» [2].

Два останні документи справи — надіслані до Академії наук співчуття з приводу передчасної смерті М. Грушевського. Перший з них — телеграма, підписана ректором Тифліського державного університету проф. Агніашвілі. Другий лист належить колезі українського вченого з часів його праці у Львівському університеті Пшемиславу Дамбковському.

В окремій справі академічного фонду зібрані газетні вирізки, що стосуються обставин смерті та поховання М. Грушевського [10]. На окремих аркушах наклеєні: вирізка з газети «Известия ЦИК СССР и ВЦИК» з інформацією про смерть українського академіка і «Постановление СНК Украинской ССР о похоронах академика М. С. Грушевского»; некролог з газети «Правда» від 27 листопада 1934 р.; вирізка з «Правди» за 29 листопада 1934 р. «Прибытие тела академика Грушевского»; вирізка з «Правди» за 30 листопада 1934 р. «Похороны академика Грушевского».

Зображальна грушевськіана відклалася у розряді «Портретотека». В ньому містяться дві фотографії М. Грушевського — одна з академічного посвідчення академіка, друга — фото академіка з 1931 р. [11]. До нього є легенда: «Уніон-фото. Надзвичайна сесія Академії наук СРСР. 21/VI — 31 р. у Москві в Колонному залі Будинку Союзів відкрилася сесія Академії наук СРСР. На фото: Академік Грушевський (фото Кодоярова) червень 1931 р.».

Справжньою перлиною фонду «Портретотека» є незаний аж до 2000-х років портрет М. Грушевського [12], опублікований лише нещодавно [28]. Це останній з відомих прижиттєвих портретів видатного вченого. Його розмір 57,5 X 45 см. Портрет виконано технікою пастель на картоні. Зображення М. Грушевського є дуже подібним до його знаної ювілейної фотографії з 1926 р. Тому невідомо, чи був він написаний з натури, чи художник за основу взяв згадане фото. Хоча сама техніка виконання властива для малювання з натури. В правому нижньому кутку містяться затерті підпис і дата, котрі не дозволяють чітко ідентифікувати автора і час створення портрету. Втім, з деякою часткою вірогідності можна вгадати липень 1928 р. Якщо ця дата дійсна, то це ставить під сумнів припущення, що портрет міг бути створений для галереї дійсних академіків АН СРСР (адже обрання відбулося в січні 1929 р.), як і те, що був намальований з натури, оскільки Ленінград у той час М. Грушевський не відвідував.

В. Тельвак, В. Тельвак. Грушевськіана у фондах Санкт-Петербурзького філіалу...

Завершуючи наш огляд, підкреслимо, що охарактеризовані вище матеріали далеко не вичерпують петербурзької грушевськіани. Відомо, наприклад, про листи М.Грушевського у фондах Інституту російської літератури РАН. Слід очікувати цікавих знахідок і у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки. Тому нашу публікацію розглядаємо як один із кроків на шляху до дослідження більш широкої теми — «Петербург в житті та творчості Михайла Грушевського».

Відзначимо також, що проаналізована вище різнопланова грушевськіана в Санкт-Петербурзькій філії архіву РАН демонструє неабиякі джерельні можливості російських колекцій в аспекті пошуку матеріалів, котрі висвітлюють життя та діяльність автора «Історії України-Руси». Поза сумнівом, на багато цікавих знахідок можна сподіватися і при обстеженні академічного архіву в Москві та й, зрештою, інших центральних, а також деяких регіональних (у першу чергу, Сибірська чи Казані) російських архівних установ. На черзі також створення зведеної бази даних про грушевськіану в архівах світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грушевский М. Об украинской историографии XVIII в. Несколько соображений / Михайло Грушевський // Известия Академии Наук СССР. Отделение общественных наук. — 1934. — № 3. — С. 215—223.
2. Грушевський М. Про українську історіографію XVIII століття / Михайло Грушевський // Український Історик. — 1991/1992. — № 3-4/1-4. — С. 116—124.
3. Записка об ученых трудах проф. М. С. Грушевского (Составлена по поручению Особой Комиссии М. И. Яворским) // Записки об ученых трудах действительных членов Академии наук по Отделению гуманитарных наук, избранных 12 января и 13 февраля 1929 г. — Л., 1930. — С. 22—32.
4. Копилов С. Листи Михайла Грушевського до Володимира Ламанського / Сергій Копилов // Україна крізь віки : Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. — К. : Інститут історії України НАН України, 2010. — С. 1021—1028.
5. Макаров В. І. Листування М. С. Грушевського й О. О. Шахматова / В. І. Макаров // Український історичний журнал. — 1996. — № 5. — С. 89—105, № 6. — С. 25—37.
6. Пасько І. В. З петербурзьких адресатів М. С. Грушевського: листи до О. О. Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.Петербурзі) / І. В. Пасько // Архіви України. — 1996. — № 1-3. — С. 98—109.
7. Про потребу утворення Інституту української історії в складі Академії наук СРСР: Доповідна записка акад. М. С. Грушевського // Україна. — 1929. — Травень — червень. — С. 171—172.
8. «Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности». Письма А. С. Лаппо-Данилевского М. С. Грушевскому. 1905—1914 гг. / Публ. И. Б. Матяш // Исторический архив. Россия и Украина XVI—XX вв. — 2002. — № 4.
9. Сохань П. С. М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність / П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв. — К., 1993. — 322 с.
10. СПФА РАН. — Разряд V (Персоналия). — Оп. 1-Г. — № 50 (Грушевский Михаил Сергеевич, акад. (1866—1934)). — 4 л.

В. Тельвак, В. Тельвак. Грушевськіана у фондах Санкт-Петербурзького філіалу...

11. СПФА РАН. — Разряд X (Портретотека). — № 1-Г. — Ед. хр. 57, 134 (Грушевский Михаил Сергеевич). — 2 л.
12. СПФА РАН. — Разряд X (Портретотека). — Оп. Г. — № 92 (Академик Грушевский). — 1 л.
13. СПФА РАН. — Ф. 113 (Лаппо-Данилевский Александр Сергеевич). — Оп. 3. — № 131 (Грушевский Михаил Сергеевич, акад. Письма его А. С. Л. Данилевскому. Из Львова, Киева, Казани. 1905, 30 марта, 1915, 13 мая). — 27 л.
14. СПФА РАН. — Ф. 134 (Шахматов А. А.). — Оп. 1. — Ед. хр. 410/1-6 (Черновики писем: к разным лицам, ходатайства за разных лиц, писем в разные учреждения, писем семейного характера и конверты, надписанные Шахматовым). — 174 л.
15. СПФА РАН. — Ф. 134 (Шахматов А. А.). — Оп. 3. — Ед. хр. 432 (Грушевский Александр Сергеевич, приват-доцент Новорос. унив-та). — 13 л.
16. СПФА РАН. — Ф. 156 (Лященко А. И.). — Оп. 2. — Ед. хр. 113 (Грушевский, Михаил Сергеевич, академик. Письма его к А. И. Лященко). — 21 л.
17. СПФА РАН. — Ф. 172 (Сперанский Михаил Несторович). — Оп. 1. — Ед. хр. 91 (Грушевский Михаил Сергеевич, акад. Письма его М. Н. Сперанскому. Из Киева в Москву). — 19 л.
18. СПФА РАН. — Ф. 172 (Сперанский Михаил Несторович). — Оп. 1. — Ед. хр. 91226 (Перетц В. Н., акад. Письма его М. Н. Сперанскому). — 197 л.
19. СПФА РАН. — Ф. 2 (Канцелярия Конференции АН и Секретариат АН СССР). — Оп. 17. — Ед. хр. 167 (Грушевский М. С. 1928 г.). — 49 л.
20. СПФА РАН. — Ф. 35 (Ламанский Владимир Иванович). — Оп. 1. — Ед. хр. 492 (Грушевский Михаил Сергеевич, проф. Львовского ун-та по кафедре истории Восточной Европы, организатор галицко-укр. националистической партии. Письма его к В. И. Ламанскому. Из Львова. 4 п. 1898—1904). — 4 л.
21. СПФА РАН. — Ф. 738 (Майков Владимир Владимирович). — Оп. 2. — Ед. хр. 31 (Грушевский Михаил Сергеевич, историк. Письмо его к Майкову В. В.). — 1 откр.
22. СПФА РАН. — Ф. 763 (Орлов Александр Сергеевич). — Оп. 3. — № 33 (Грушевский, акад. Украинской А. Н. Телеграмма его Орлову А. С. Из Киева [1927]). — 1 л.
23. СПФА РАН. — Ф. 764 (Бычков Афанасий Федорович, академик). — Оп. 2. — Ед. хр. 240 (Грушевский Михаил Сергеевич, академик. Письмо к А. Ф. Бычкову. Львов. 1898 г. 7 октября). — 1 л.
24. СПФА РАН. — Ф. 800 (Марр Николай Яковлевич). — Оп. 2. - № 31 (Письма Н. Я. Марра). — 52 л.
25. СПФА РАН. — Ф. 800 (Марр Николай Яковлевич). — Оп. 3. — Ед. хр. 281 (Грушевский Михаил Сергеевич. Письма его Марру Николаю Яковлевичу. 4 письма). — 4 л.
26. Ссылка М.С.Грушевского. Подготовил Павел Елецкий // Минувшее : Исторический альманах. 23. — Спб. : Издательство Феникс, 1998. — С. 207—262.
27. Тельвак В. Листування Михайла Грушевського з Миколою Марром / Віталій Тельвак // Український історичний журнал. — 2014. — № 4. — С. 219—225.
28. Тельвак В. Невідомий портрет Михайла Грушевського/ Віталій Тельвак // Пам'ятки України. Історія та сучасність. Науково-популярний журнал. — К., 2014. — № 6 (червень). — С. 41.
29. «Я никогда не выступал против России». М. С. Грушевский и русские ученые (1914—1916 гг.) / Публ. А. А. Варлыго // Исторический архив. — 1997. — № 4. — С. 175—199.

Telvak Vitaliy, Telvak Viktoriia

The Hrushevsky studies in the funds of the St. Petersburg Branch of the Archives of the RAS

The article is devoted to the review of the Hrushevsky studies in the funds of the St. Petersburg Branch of the Archives of the RAS. It is proved that the Hrushevsky studies in the archives' funds are represented by diverse documents: private epistolary, clerical materials and pictorial sources (photographs and portraiture). It was found out that the most numerous source is the epistolary one, represented by letters from M. Hrushevsky to O. Shakhmatov, V. Lamansky, M. Speransky, M. Marr, A. Lyaschenko and other correspondents. It was clarified that along with the letters of M. Hrushevsky himself, there were also stored the letters of Ukrainian and Russian scholars discussing the author of «History of Ukraine-Rus».

Keywords: *Hrushevsky studies, St. Petersburg branch of the RAS archive, epistolary, materials, pictorial sources.*

Тельвак Віталій, Тельвак Вікторія

Грушевськіана в фондах Санкт-Петербурзького філіала архіву РАН

Стаття посвячена обзору грушевськіани в фондах Санкт-Петербурзького філіала архіву РАН. Доказано, що грушевськіана в фондах архіву представлена різноплановими документами: частним епістолярієм, делопроизводственными матеріалами и изобразительными источниками (фотографіїи портрет). Выявлено, что количественно наибольшим есть епістолярій, представлений письмами М. Грушевського к А. Шахматову, В. Ламанському, М. Сперанському, М. Марру, А. Лященкоу др. корреспондентам. Выяснено, что рядом с письмами самого М. Грушевського, в архиве отложились письма українських и російських учених, в которых темой для обсуждения была личность автора «Історії України-Руси».

Ключевые слова: *грушевськіана, Санкт-Петербурзький філіал архіву РАН, епістолярій, делопроизводственные матеріали, изобразительные источники.*

НАШІ АВТОРИ

Андреев Віталій — доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

Бессонова Марина — кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ).

Бровко Альона — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Вирський Дмитро — доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

Гончар Ольга — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

Долженко Юрій — аспірант відділу біоархеології Інституту археології НАН України.

Друздев Олег — аспірант відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Касаткіна Катерина — аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин історичного факультету Запорізького національного університету.

Каряка Олександр — завідувач Наукового архіву Інституту археології НАН України.

Кіркене Генуте — доцент, Phd, Вільнюський університет, історичний факультет, кафедра теорії історії та історії культури.

Коник Олександр — доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

Константінова Вікторія — доктор історичних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету, директор НДІ Історичної урбаністики.

Костенко Антон — кандидат історичних наук, завідувач організаційно-методичного відділу Херсонської централізованої бібліотечної системи.

Кузнецов Павло — кандидат технічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Кузовова Наталя — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету.

Лисий Ігор — аспірант кафедри готельно-ресторанної і курортної справи Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Петрик Артем — кандидат історичних наук, викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету.

Проців Олег — кандидат наук з державного управління, головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства

Савченко Ірина — кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавства, історіографії та СІД історичного факультету Запорізького національного університету.

Самсакова Ірина — керівник музейно-архівного центру Херсонського державного університету.

Сапожніков Ігор — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України.

Саричев В'ячеслав — аспірант кафедра джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету.

Сачко Дар'я — аспірантка кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

Слесаренко Андрій — кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

Станіславський В'ячеслав — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України.

Тельвак Вікторія — кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Тельвак Віталій — доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Федорченко Олег — кандидат історичних наук, доцент кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Федьков Олександр — кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка.

Цибуленко Геннадій — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету.

Цибуленко Лариса — кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету.

Черкас Борис — доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України.

Чичикало Марія — магістрантка другого року навчання факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету.

Contents

Andreyev Vitaliy	
From the editorial office. History of historical education at Kherson State University	10
Samsakova Iryna	
Kherson State University: a way of 100 years old!.....	14

Studis

History of Education in the South of Ukraine

Tsybulenko Larysa	
Axiological priorities of teaching in the German national regions of the South of Ukraine during the «Great Terror».....	43
Konyk Oleksandr	
Teachers` counter-revolutional organization «Pavilion», ukrainian nationalists. 1938: construction of the criminal case.....	53
Kuzovova Natalia	
Avdalian Mikhail Melkonovich (1921–[1991]): sources to the biography of the famous Kherson local historian.....	64

Intellectual History

Gonchar Olga	
Mykola Kostomarov: public person or cabineted scientific?	69
Brovko Alyona	
Elucidative activity of P.S. Korobki.....	87
Telvak Vitaliy, Telvak Viktoriia	
The Hrushevsky studies in the funds of the St. Petersburg Branch of the Archives of the RAS	94

History of Ukraine

Dolzhenko Yuri	
Ethnic relations of the 17th ct. Liutenka squadron town's population according to craniological data.....	101
Druzdiev Oleg	
Economic and political reasons for the conflict between the magistrate and the Ukrainian community of Lviv in the 18th century	121
Sarychev Viacheslav	
Ukrainian Traditions of Navigation and the Black Sea Rowing Flotilla	129
Sapozhnykov Ihor	
A.-J. de Lafitte-Clavé and history of Kodja-Bay – Odessa.....	139

Fedorchenko Oleg

Non-state pension system of postal and telegraph office workers in Russian empire at the end of XIX – at the beginning of XX century: (based on the materials of postal and telegraph district of Odessa) 160

Protsiv Oleg

Organization of hunting and fishing in Tlumach County in the late 19th – early 20th century 169

Kuznietsov Pavlo

The history of the creation of industrial production of nitric acid in Ukraine in the early twentieth century..... 177

Tsybulenko Gennadii

Regeneration and development of the Kherson region industrial potential by the occupation authorities in 1941–1944..... 184

Savchenko Irina

Visualization of images of Soviet men in the pages of the Ukrainian satirical-humorous magazine «Peretz» in the second half of the 1940s and the mid – 1950s 193

Lysyi Igor

The archaeological researches of preserved castles in the Ivano-Frankivsk region during the years 1991–2016..... 201

*World History***Chychykalo Mary**

The impact of reforming British parliamentary system on suffragette movement emergence (30s of 19th century) 208

Fedkov Oleksandr

Theoretical understanding of the phenomenon of Russian Marxism (to the 100 th anniversary of the Bolshevik coup) 214

Kasatkian Kateryna

The Peculiarities of the US Position towards Cuban Revolutionary Events in 1953–1958.....228

Slesarenko Andrii

Antyoccupation public performances August 21, 1969 in Czechoslovakia 239

Bessonova Maryna

Canada's foreign policy priorities at the beginning of the 21st century: few generalizations about regional dimensions 246

*Materials of the international round table**«Ukraine and Lithuania through the ages: the condition and perspectives of scientific cooperation»***Petryk Artem**

International round table «Ukraine and Lithuania through the ages: the condition and perspectives of scientific cooperation» 258

Andryeyev Vitaliy, Karjaka Olexander	
Viktor Petrov and its study of prusk language	262
Kirkiene Genute	
Lithuania and Ukraine – through convergence of historical knowledge	266
Vyrskyi Dmytro	
Southern Ukraine in «The Wars of Ukraine: Chronicles of the Tatar borderland of Ukraine (XVI – middle of the XVII century)» (K., 2016)	267
Stanislavskyi Viacheslav	
New associations of scientists for studying and popularizing the history of Ukraine and its international relations	269
Borys Cherkas	
Grand Duchy of Lithuania policy concerning the Lower Dnieper of the XIV–XVI centuries	271

Reviews

Kostenko Anthony	
Biographical historiography: synthesis of new and traditional. Review of the monograph: Popova T.N. The biography of a scholar-historian at the crossroads of historiographic traditions. Theory Methodology. Practice / Tatyana Popova. – Odessa: Bondarenko M.A., 2017. – 456 p.	273
Sachko Daria	
Project of the Kherson Centralized Library System «Biography of Kherson: new names is shining». The book review: Anton Kostenko. Viktor Goshkevich and his world: family, ambience, antiquities / A. Kostenko, A. Shevchenko. – Kherson, 2017. – 116 p.	276

Annales

Chychykalo Mary	
To the 65th anniversary of the Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History and Historiography O. Konyk: teacher through the eyes of students.....	278
Konstantinova Victoria	
Five years of work of research Institute of urban history	280
OUR AUTHORS	286